

Cemâat-i Teblîğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler

Fikret Efe*

The Jama'ah al-Tabligh: Emergence and Critical Responses

This study introduces the *Jama'ah al-Tabligh* (Organization of the Call), which was founded at the beginning of the twentieth century in India, conducting activities in over a hundred countries, along with its founder Muhammad Ilyas; it also examines the criticisms directed at both the founder and the organization. The criticisms directed at the *Jama'ah al-Tabligh* are criticisms that have been directed at all Islamic movements in the modern age. Such criticisms tend to be in areas of the organization's understanding of the religion, their method of invitation to the religion, and their politics. Criticisms directed at the *Jama'ah al-Tabligh* in the areas of understanding and practicing the religion are made, for the most part, by Biralwis and Salafis/Wahhabis, while criticisms concerning the method invitation and education are made, for the most part, by religious scholars. Although the group has many followers in the Indian subcontinent, it is difficult to obtain accurate information about it. The organization has become the focus of conflict, being born in an arena of religious conflict. It is rather different from its contemporaries in the way methods of education it employs with members of the public educating each other and interacting with one another.

Giriş

Bu çalışmanın konusu, Hindistan'da doğup gelişen, günümüzde dünyanın bir çok bölgesinde faaliyetlerini sürdürdüğü halde, hakkında çok az araştırma yapılan Cemâat-i Teblîğ'i tanıtmak ve bu harekete yöneltilen eleştirileri değerlendirmektir. İslâm dünyasının büyük dinî hareketlerinden biri olmasına rağmen, henüz Türkçe'de hakkında kapsamlı bir

* Dr. Fikret Efe.

araştırma bulunmayan Cemâat-i Tebliğ, yüzden fazla ülkede faaliyet göstermektedir.¹ Hindistan, Pakistan ve Bangladeş gibi Güney Asya ülkelerinde bu hareket yetkilileri tarafından düzenlenen yıllık toplantılarına milyonlarca insan katılmaktadır.²

Çalışmamızın Cemâat-i Tebliğ'in doğuşuna dair bölümünde hem bu hareketin mensupları tarafından kaleme alınan metinlerden hem de hareketi sosyolojik ve tarihî açıdan inceleyen akademik araştırmalardan istifade edilmiştir. Cemâat-i Tebliğ'in faaliyet tarzı ve diğer grupların kendisine yönelttiği eleştiriler hakkındaki en önemli kaynağı ise Pakistan (1988-92), Hindistan (1990), Dağıstan (1999), Türkiye (1992, 2002) ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde (2003) yaptığımız gözlem ve mülakatlarımız oluşturmaktadır.

A. Tarihî Arka Plan

Hind alt kıtasının Britanya İmparatorluğu tarafından işgali, Hind Müslümanları tarafından yalnız bağımsızlıklarını değil, aynı zamanda dinî ve kültürel kimliklerinin de tehdit altında olduğu şeklinde algılanmıştı.³ Hindistanın sömürgeleştirilmesinin 1858'de Kraliçe Viktorya'nın Hindistan İmparatoriçesi ilan edilmesi ile başlayan yeni safhasında müslümanların dinî yaşamlarını yok etmeye yönelik birtakım yeni politikaları devreye soktuğu anlaşılmaktadır.⁴ Nitekim bu yeni dönemde İngilizler Müslümanlarla Hindular arasındaki düşmanlığı daha fazla körüklemiş, miras hukukunda çeşitli değişiklikler yaparak yeni kanunlarla herkese istedikleri dini seçme hürriyeti vermenin ötesinde, bir Müslümanın irtidat etmesi ve Hıristiyanlığa geçmesi durumunda miras hakkının baki kalacağı maddesini içeren bir kanun çıkarmıştır. Batılı düşünce ve hayat tarzının giderek artan ve derinleşen etkisine, Arya Sımaç, Şedhi, Senkhten gibi fanatik Hindu gruplarının baskıları da eklenince, Müslümanlar arasında

1 Cemaatin yıllık genel toplantılarına 90'dan fazla ülkeden insan katılmaktadır. *Asiaweek*, 31 Ağustos 1999; M. Manazir Ahsan, "Cemâat-i Tebliğ", *D/İA*, VII, 293-294.

2 *www.CNN.com Home Page*, 20.01.2002; *BBC News South Asia*, 29 Ocak 2000. Cemaatin yalnızca Bangladeş'teki yıllık toplantısına iki milyon insan iştirak etmektedir. Ancak Auwal'ın da ifade ettiği gibi, bu toplantılara katılanların hepsi cemaatin üyesi değildir. bkz. Mohammad Auwal, <http://www.iviews.com/scripts/articles/stories/default.cfm?ID, 21. 01. 2002>.

3 bkz. Azmi Özcan, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 22.

4 Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IX, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, s. 520; XIII, s. 610.

İslâmî kimlikten uzaklaşma ve hatta irtidat hadiseleri görülmeye başlandı.⁵ XX. yüzyılın başlarında en yüksek seviyesine ulaşan bu sürecin neticesi olarak Bîrzâde'ye göre dört-beş yüz bin kişi irtidat etmiş ve bir daha İslâm'a geri dönmemiştir.⁶ İrtidat hareketleri özellikle dinî eğitimin, davet çalışmalarının ihmal edildiği ve Hindu örf ve adetlerinin yaygın olarak uygulandığı yörelerde görülmekteydi.⁷ Bu yerlerden biri de Muhammed İlyas'ın davet hareketini başlatacağı Mevat'tı.

Hind müslümanlarını aynı dönemde derinden etkileyen ikinci büyük gelişme ise Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı ile birlikte hızla yıkılma sürecine girmesi ve nihayetinde hilafetin kaldırılması olmuştur. Osmanlı Devleti'ni İslâm'ın hamisi gören Hint Müslümanları, Osmanlı topraklarının Batılı güçler tarafından işgal edilmesine büyük tepki göstermiş ve Aralık 1918'de ünlü hilafet hareketini başlatmışlardır.⁸ Hilafetin ilga edilmesi Hindistan'da büyük tepkilere ve çalkantılara yol açmış,⁹ Hindistan'daki çeşitli dinî cemiyetler, siyasi partiler, eğitim kurumları yardım toplamak ve sömürge güçleriyle her türlü alâkayı kesip pasif direniş suretiyle Osmanlı'ya desteklerini sürdürmüşlerdir. Hint uleması arasında Diyobendî medresesi âlimleri¹⁰ ve bu arada Cemâat-i Tebliğ'in kurucusu Muhammed İlyas Kandehlevî bu protesto hareketlerine ilk müspet cevap verenler arasındadır. Muhammed İlyas kendisini takip edenlere sömürgeci İngilizler ile tamamen ilişkilerini kesip boykot yapmalarını tavsiye etmiştir.¹¹ Müslümanların Batı'ya karşı gerek İslâm dünyası çapında gerekse Hindistan'da mağlubiyetleri, diğer coğrafyalarda olduğu gibi, Hind müslümanları arasında da yeni arayışları gündeme getirmiştir. Bu arayışlar eğitim yoluyla müslüman toplulukları islah etmeyi hedefleyen kurum

5 Abdülhâlık Bîrzâde, *eş-Şeyh Muhammed İlyâs ed-Dihlevî: Hayâtuhu ve menhecuhu fi'd-daveti ve't-tebliğ*, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire 1990, s. 141.

6 A.g.y.

7 M. Eyyûb Kadiri, *Cemâat-i Tebliğ or Os ka Tarihi Caize*, Lahor, t.y., s. 78-9; Abdülhâlık Bîrzâde, a.g.e., s. 153.

8 Hareketin gayesi Osmanlı toprak bütünlüğünü korumak ve mukaddes yerlerin Osmanlı himayesinde kalmasını temin etmeye yönelikti. Hindistan hükümetinin resmi tarihçisi Sir Theodore Morison bu konuda şunları yazmaktadır: "Türkiye lehine çok ciddi bir kamuoyu oluştu. Peşaver'den Argot'a kadar bütün müslümanlar bu konu üzerine yoğunlaşmışlar. Evlerine kapanmış kadınlar bunun için gözyaşı döküyorlar (...) Daha önce bu tür meselelere hiç ilgi duymayanlar bile şimdi dilekçeler, toplantılar ve gösterilerle duygularını dile getiriyorlar. Artık bu konu burada her şeyin önüne geçti, başka hiçbir şey konuşulmuyor ve düşünülüyor." Azmi Özcan, a.g.e., s. 238, (NC, LXXXVI, 1919, 116'ye atfen).

9 A.g.e., s. 248.

10 Azmi Özcan, a.g.e., s. 100, 138.

11 Abdülhâlık Bîrzâde, a.g.e., s. 141.

ve hareketlerin doğmasına yol açmış ve söz konusu gelişmenin bir parçası olarak XX. asrın ilk çeyreğinde İslâm dünyasının birçok yerinde davet ve tebliğ amaçlı müesseseler kurulmuştur. O tarihlerde sadece Hindistan'da bu müesseselerin sayısı yirmi dokuzu buluyordu.¹² Ecmir'de Encümen-i Hâmiyi İslâm, Haydarabad'da Encümen-i Tebliğ-i İslâm, Kanpur'da Medrese-i İlâhiyat, Pencap'ta Encümen-i İşâ'at ve Ta'lim, Delhi'de Encümen-i Tebliğ-i İslâm bu tür müesseselerin önde gelenleri arasında sayılabilir. Bu kabil hareketler İslâm'ı müslümanlara benimsetmeyi ve öğretmeyi programlarının bir parçası olarak benimsemekle birlikte,¹³ Muhammed İlyas'ın önderlik ettiği Cemâat-i Tebliğ, kitlesel bir İslâmî irşad ve tebliğ anlayışını faaliyetlerinin yegâne hedefi yapmakla, Hindistan'daki diğer hareketlerden ayrılmaktadır.

B. Kandehevî ve Tebliğ Hareketinin Doğuşu

Muhammed İlyas Kandehevî İslâm dünyasının XX. yüzyıldaki en büyük hareketlerinden birisinin temellerini atmasına rağmen, aynı dönemde ortaya çıkan diğer hareketlerin önderlerine nisbetle hakkında çok az çalışma yapılmış bir şahsiyettir. Muhammed İlyas 1885 yılında bugünkü Utar Pradeş eyaletinin Kandehe şehrinde tanınmış bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası Mevlânâ İsmail (ö. 1917) ve büyük abisi Muhammed, Delhi Nizamuddin Medresesi'nde müderristi. İlk derslerini küçük ağabeyi Yahya'dan aldı ve Kur'an'ı ezberledi. 1896 yılında öğrenim görmek üzere Gangoh'a gitti. Eşref Ali Tehânevî gibi âlimlerin meclislerinde bulundu. Gangoh'ta yaklaşık dokuz yıl süren tahsili sırasında Reşid Ahmed Gangohî ile tanıştı ve onun tasavvufî kişiliğinden etkilendi. Bu etkinin hayatı boyunca devam ettiği ve daha sonra kuracağı davet hareketinin temellerini oluşturduğu kaydedilmektedir.¹⁴ Gangohî'ye intisap eden Muhammed İlyas, onun vefatından (1905) sonra bir süre münzevi hayat yaşadı. Daha sonra Delhi'ye giderek Halil Ahmed Sehârenpûrî'ye intisap etti ve seyr u sülûkunu tamamladı.¹⁵

1904-1908 yılları arasında Sehârenpûr'da bulunan Muhammed İlyas Mezâhirü'l-Ulûm Medresesi'nde eğitimine devam etti. Ardından Şeyhü'l-Hind olarak tanınan Mevlânâ Mahmud Hasan'ın Diyobend'deki

12 Mustafa Çağrıncı, "Davet", *DİA*, IX, s. 18.

13 *A.g.y.*

14 M. Eyyûb Kâdirî, *a.g.e.*, s. 88-89.

15 *A.g.e.*, s. 89.

medresesinde hadis derslerini takip etti. Muhammed İlyas'ın Diyobendi hareketinin¹⁶ bir müessesesinde eğitim görmüş olması, Cemâat-i Tebliğ'in bu hareketin bir alt kolu olduğu yahut ondan neşet ettiği hakkındaki görüşlerin başlıca dayanakları arasındadır.¹⁷ Hocası Mahmud Hasan'a İngilizlere karşı cihad edeceğine dair söz veren Muhammed İlyas¹⁸ 1910'da Mezâhirü'l-Ulûm Medresesi'nde ders vermeye başladı. 1914'te Halil Ahmed Sehârenpûrî ile birlikte hacca gitti ve ertesi yıl medresedeki görevine yeniden başladı. Babası ve ağabeylerinin vefatlarının ardından Delhi ve çevresinin ileri gelen bazı dindar insanların ısrarlı talepleri üzerine, babası ve ağabeyinin Delhi'deki Nizamuddin Türbesi yakınında müderrislik yaptığı medresede ders okutmaya başlayarak, klasik İslâmî ilimlerin birçok dalında eğitim verdi.¹⁹ Bu medresedeki öğrencilerinin bir kısmı aslında halkı müslüman olmasına rağmen, Hint örf ve âdetlerinin yaygın olarak uygulandığı Mevat'tandı. Delhi'nin güneyinde bir yerleşim merkezi olan Mevat, Muhammed İlyas'ın mücadelesinde önemli bir yere sahiptir. O döneme ait kaynaklar Mevatlıların sadece ismen müslüman olduklarını, birçok Hindu geleneğini uyguladıklarını, Hindu bayramlarını kutladıklarını, çocuklarına Hindu isimleri verdiklerini ve pek azının kelime-i şehâdeti bildiğini kaydetmektedir.²⁰ Muhammed İlyas da bir konuşmasında Mevatlıların "putlara tapan eski müşriklerden daha kötü durumda" olduğunu vurgulamıştır.²¹

Mevat'ta babasının başlattığı irşad faaliyetlerinin Muhammed İlyas tarafından geliştirilerek sürdürülmesi, Cemâat-i Tebliğ hareketinin ilk adımları olarak nitelenebilir. Muhammed İlyas'ın bu çalışmaları I. Dünya Savaşı döneminde Hindistan'da Hilafet hareketinin başarısızlıkla sonuçlanması ve İngilizlerin savaş zamanı verdikleri vaatlerinin boş çıkması neticesinde çok sayıda Müslümanın siyasi ve silahlı eylemlerden vazgeçip,

16 Barbara Metcalf, *Islam and Women the Case of the Tablighi Jamaat*, www.webonthenet.com/Articles/Jamaat.htm.

17 Diyobendi ekolü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Barbara Metcalf, *Islamic Revival in British India: Deoband, 1860-1900*, Princeton UP, Princeton 1982); a.mlf., *Perfecting Women: Maulana Ashraf 'Ali Thanawi's Bihishti Zewar*, University of California Press, Berkeley 1991. Azmi Özcan, "Dârü'lulûm", *DİA*, VIII, s. 554.

18 Seyyid Ebû'l-Hasen Ali en-Nedvî (Ca'ni) (b), *Mevlânâ Muhammed İlyas or On ki Dini Da'vet*, Mektebet Furkan, Delhi, ts., s. 16.

19 Abdülhâlik Bîrzâde, *a.g.e.*, s. 120.

20 Vahidüddin Han, *Mevlânâ Muhammed İlyas or On ki Dini Tahrîk*, Lahor, ts., s. 11. P. W. Powleft, *Atwar Gazeteer*, 1870'ten naklen.

21 M. Manzûr Nu'mânî, *Melfûzât-ı Hadret-i Mevlânâ Muhammed İlyas*, İdare-i Neşriyât-i İslâm, Lahor, ts., s. 143.

fert ve toplumu eğitmek suretiyle yeniden yapılanmayı canlandıracak gönüllü kuruluşların teşkiline yöneldiği bir dönemde gerçekleşmiştir.

Muhammed İlyas'ın bu dönemdeki hedefinin çok sayıda medrese açarak halka İslâm'ı öğretmek olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Mevatlılar okulun, eğitimin ve hatta dinin önemini anlayamayacak kadar cahildiler. Muhammed İlyas'ın uzun ve yorucu konuşma ve ziyaretlerinden sonra nihayet Mevatlılar köylerinde dinî okullar açmaya razı oldu. Medrese kurma çalışmaları büyük bir hızla başladı ve birkaç yıl sonra sayıları iki yüz elliyi aştı. Bu medreselerde istihdam edilen hocaların birçoğunun maaşını bizzat Muhammed İlyas temin ediyordu.²² Medreselerin faaliyete geçmeleri suretiyle Müslümanların içinde buldukları cehaletten kurtulmaları amaçlanıyordu. Fertlerin eğitimi toplumun dönüşümünü gerçekleştirecekti. Ancak Muhammed İlyas, bir müddet sonra açtığı okulların yeterli sosyal ve dinî değişimi gerçekleştiremeyeceğinin farkına vardı. Zira okullar sadece genç nesillere yönelikti, toplum ise her yaştan ve kesimden erkek ve kadından oluşmaktaydı. Üstelik toplumun yetişkin kesimi öncelikli olarak dinin emir ve yasaklarından sorumluydu. Halbuki büyük çoğunluğu eğitimden ve dinî bir hayattan uzak olan bu kesim yerine, çok genç yaştakiler medreselerde eğitiliyordu. Muhammed İlyas'ın bu dönemde dinin sıradan halk tarafından öğrenilmedikçe dinî ve sosyal alanlarda istenilen ıslahatı yapmanın imkânsız olduğu düşüncesini geliştirmeye başladığı anlaşılmaktadır.

1925 yılında ikinci hac yolculuğuna çıkan Muhammed İlyas, memleketine döndükten sonra kapsamlı bir irşad faaliyetine başladı. Bu hac yolculuğu Cemâat-i Tebliğ'in tarihindeki en önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Hac esnasında gördüğü bir rüyayı ömür boyu tebliğle emrolunduğunun işareti olarak kabul eden²³ Muhammed İlyas hac seferinden dönünce ilk kez geşt (tebliğ gezileri) yapmaya başladı. Bu gezilerinde karşılaştığı ve kendilerine İslâm'ı anlattığı müslümanlardan başkalarına dinin temel kural ve öğretilerini anlatmalarını istiyordu. Bu çağrıya sadece birkaç kişinin uyduğu ve bu kişilerin de büyük bir çekingenlik içinde kendilerinden istenen bu vazifeyi yaptıkları kaydedilmektedir. Zira dini anlatmak, yalnızca İslâm âlimi olarak kabul edilen kişilerin vazifesi olarak kabul ediliyordu.

22 Seyyid Ebû'l-Hasen Ali Nedvî, *a.g.e.*, s. 78.

23 *A.g.e.*, s. 82.

Cemâat-i Tebliğ'in kuruluş safhası 1926'daki yukarıda zikredilen hac yolculuğu sonrası geçişlerle başlayıp 1934'te Nûh şehrindeki toplantıya kadar süren sekiz yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. 1932 yılına kadar irşad ve vaaz faaliyetlerini sürdüren Muhammed İlyas, Hindistan'ın, özellikle de Utar Pradeş'in muhtelif bölgelerine tebliğ grupları gönderdi. Onun davet usulünü benimseyen 107 kişi ile 2 Ağustos 1934 tarihinde Nûh şehrinde toplandı. Bu toplantıda Muhammed İlyas'ın başkanlığında bir araya gelen beş kişilik bir komisyon hareketin esaslarını belirleyen kararlar aldı. Toplantıda alınan kararlar Cemâat-i Tebliğ'in ortaya çıkma sebebini, amaç ve öğretisini göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu kararlar çerçevesinde harekete mensup kişilerin uyması gereken kurallar da tespit edilmiştir. Bu kuralların içinde namaz kılmak ve temizliğe riayet etmek gibi her müslümanın mükellef olduğu emirlerin yanı sıra, Müslümanlara ait bir kılık ve kıyafet içinde olmak, gayrimüslimlerin bayramlarını kutlamayı reddetmek ve çocuklara dinî eğitim ve terbiyeden önce dünyevî bilgilerin öğretilmemesi gibi Hind müslümanlarının o dönemde yaşadıkları problemlere karşı geliştirilmiş ilkeler de vardı. Dine davet ve tebliğin yalnızca İslâm âlimlerinin görevi olmadığı, bilakis her müslümanın görevi olduğu kararı bu toplantıda alınan kararların arasında en dikkat çekicilerinden biridir. Kararların komisyon üyelerince imzalanmasıyla birlikte Cemâat-i Tebliğ kurulmuş oldu²⁴ ve Muhammed İlyas'ın Nizamüddin Evliya'daki medresesi cemaatin ana merkezi haline geldi.²⁵

Nûh'taki toplantıda alınan bu kararlar hareketin öğretisinin genel çerçevesini çizmekle birlikte, Muhammed İlyas'ın 1938 yılındaki son hac yolculuğunun akabinde mezkur kararlar yeniden değerlendirilerek bunların arasında Cemâat-i Tebliğ'in çalışmalarını belirleyen altı prensip benimsendi. Cemaat adına faaliyet gösteren davetçiler halen bu prensipler çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Altı sıfat ya da nokta diye isimlendirilen bu esaslar kelime-i tevhid, namaz, ilim ve zikrullah, ikram-ı müslümîn ve ihtirâm-ı müslimîn, ihlâs-ı niyyet ve tefrîğ-i vakt olarak sıralanır. Bu altı esasın ilk ikisi aynı zamanda İslâm'ın beş şartından ilk ikisidir. İlim ve zikrullah, ilim ve zikir faaliyetlerinin birbirini tamamladığı ve her ikisine mutlaka günün bir kısmının tahsis edilmesi gerektiği düşüncesini ifade eder. İkrâm-ı müslümîn ve ihtirâm-ı müslimîn hem bir

24 M. Eyyûb Kâdirî, *a.g.e.*, s. 93.

25 Khurshid Ahmad, "The Nature of Islamic Da'wah", *International Seminar on Islamic Thought*, Bahrain, 22-25 February 1985, s. 7.

müslüman hem de bir davetçi olarak müslümanlara karşı saygılı ve yumuşak olma prensibidir. İhlâs-ı niyyet, bütün davranışların Allah rızası için olması gerektiğini anlatır. Tefrîğ-i vakt ise tebliğ çalışmaları için karşılık beklemeden kişinin hayatından bir bölümünü ayırması ilkesini ifade etmektedir. Ahsan'a göre bu altı esasa bir yedincisi eklenmektedir.²⁶ Yedinci esas gereksiz veya yasaklanmış konuşma ve davranışları terketmektir (terk-i mâlâya'nî). Bu madde manevî temizlenmeye ve hedefe çabuk ve güvenli ulaşabilmek için tedbir mahiyetinde görülmektedir.²⁷

Gerek söz konusu kararlar alındığı sırada gerekse halihazırda Cemâat-i Tebliğ mensupları bu altı prensibin ilk ikisi haricinde kalan unsurlarının İslâm'ın temel esası olduğu iddiasında bulunmamışlardır. Onlara göre ilk iki unsur diğer dört unsurun desteğiyle uygulanınca bir müslümanın hayatında daha çabuk ve mükemmel bir değişim meydana getirdiği gibi, dinî görevlerin yerine getirilmesinde de yardımcı olmaktadır.

Cemâat-i Tebliğ'in kuruluşunun ve geliştirdiği ilkelerin İslâm dünyası ve özellikle Hindistan'daki İslâmî hareketlere paralel bir gelişme neticesi olduğu söylenebilir. Nitekim Metcalf'a göre teşkilatlanmasını 1934 yılında tamamlaması, Cemâat-i Tebliğ'in hilafet hareketinin bir parçası olarak ortaya çıktığını göstermektedir.²⁸

Ortaya çıktığı dönemden itibaren Cemâat-i Tebliğ, Hindistan'ın bir çok yöresinde hızla taraftar bulmaya başlamıştır. 1941'de Nûh'ta düzenlenen ve Muhammed İlyas'ın konuşmacı olarak iştirak ettiği mitinge yirmi beş bin kişinin katılmış olması, bu hızlı yayılışın en önemli göstergelerindendir. Nûh'taki bu tarihî toplantıda ilk kez oradaki halk arasında Muhammed İlyas tarafından seçilen bir grup insan tebliğ çalışması için Kandehe'ye gönderildi. Bu grup Tebliğ Cemâatinin ilk dâi grubuydu.

Hindistan müslümanlarının kurduğu en önemli müesseselerden biri olan Nedvetü'l-Ulemâ ile aynı dönemde başlayan diyalog, her iki hareket arasında yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Bu yakınlaşmanın bir neticesi olarak Muhammed İlyas 1943'te Nedvetü'l-Ulemâ'nın merkezi Lucknow'a gitmiş ve orada konuşmalar yapmıştır. Nedvetü'l-Ulemâ'nın lideri Nedvî, Muhammed İlyas'ın iyi bir konuşmacı olmadığını hatta bazen kekelediğini ve akıcı konuşmadığını kaydetmektedir. Nedvî'ye göre

26 M. Manazir Ahsan, *a.g.m.*, VII, 294.

21 Muhammed İlyas, *a.g.e.*, s. 51.

28 Barbara Metcalf, *a.g.y.*

kitlelere hitabındaki bütün bu olumsuzluklara rağmen, Muhammed İlyas'ın etkileyiciliği onun dinamizmi ve yakîn iman sahibi oluşundan kaynaklanmaktadır: "Onda gördüğüm en hayret verici husus, onun iman-ı yakîninini görünce sahâbenin imanını anlayabilmiş olmamdı. Peygamberlerin getirdiklerine bizlerin inandığından çok farklı inanıyordu (...) İslâm'ın hakikatlerine bizim maddi şeylere inancımızdan daha köklü bir şekilde inanıyordu".²⁹

Muhammed İlyas ömrünün son yıllarında Mevat'taki tebliğ çalışmalarını yoğunlaştırarak Sehârenpûr'a, Muzaffer Negar'a, Kandehele'ye ve Delhi'ye tebliğci grupları gönderdi. Vefat tarihi olan 12 Temmuz 1944'ten kısa bir süre önce oğlu Muhammed Yusuf, Şah Veliyyullah Dehlevî'nin *el-Kavlü'l-Cemîl* adlı eserindeki halifelik şartlarına en uygun kişi olarak ilan edildi³⁰ ve hareketin lideri seçildi.

1947'de Hindistan ve Pakistan'ın bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, tebliğ çalışmaları ağırlıklı olarak Pakistan'a kaydırıldı. Dinî hürriyetin sağladığı imkânlar cemaatin bu ülkede kısa zamanda gelişmesini kolaylaştırdı. 1953'te cemaatin Raiwind'daki genel merkezi kuruldu. Burada yapılan toplantıya çok sayıda İslâm ülkesinden ilim adamları katıldı. Bu toplantılardan 1958'dekine katılan Muhammed Ebû Zehra, cemaati şöyle tasvir etmektedir: "Biz Hindistan ve Pakistan'da İslâm'ın mesajını tebliğ eden bir cemaat bulduk. Onlar zamanlarının ve mallarının onda birlerini bu işe tahsis ediyorlar; sanki bu ölçü zekâtlarının ölçüsüyümüş gibi (...) Bu kimseler Allah'ın emirlerini ve yasaklarını yerine getiren kimseler. Onlar Allah'ın mesajını tebliğ etmede hiçbir ihmalkârlık göstermiyorlardı."³¹

Muhammed İlyas'ın ilk kez 1938'de hac görevini ifa ederken davet hareketini uluslararası boyuta getirebilmek için diğer ülkelerden gelen hacılara yapmış olduğu tebliğ, semeresini vermiş, tebliğ faaliyetleri bugün 100'den fazla ülkeye yayılmıştır. Yıllık toplantılara 90'dan fazla ülkeden insan katılmaktadır.³²

29 M. Anwarul Haq, *The Faith Movement of Mawlana Ilyas*, George Allen and Unwin Ltd., London 1972, s. 197.

30 Muhammed Ebû Zehra, *ed-Da'vetû'l-İslâm, Dârü'l-Fikri'l-Arabî*, Kuveyt, ts., s. 99.

31 *Asiaweek*, 31 Ağustos 1999.

32 Ebû'l-Hasen en-Nedvî, *Şahsiyât ve Kütüb Esseret fi Hayâtî*, Darü's-Sahve, Kahire 1985, s. 15.

C. Cemâat-i Teblîğ Hareketine Yöneltilen Eleştiriler

Cemâat-i Teblîğ hareketine kuruluş safhasından itibaren, Hind alt kıtasında modernleşme süreci boyunca ortaya çıkan diğer büyük İslâmî hareketler tarafından dinî tasavvur, yaşayış ve teklif ettiği çalışma tarzı açısından çeşitli tenkitler yöneltilmiştir. Bazı İslâmî hareket ve müesseselerin Cemâat-i Teblîğ'e karşı sert eleştirileri genellikle cemaatin çalışma usulüne ters düştüğü gerekçesiyle liderleri ve mensupları tarafından cevapsız bırakılmıştır.³³ Cemâati temsil makamındaki bozorgların (ulema ve tecrübeli tebliğciler) bu anlamlı sessizliği zaman zaman cemaate sempati duyan kişilerin eleştirilere cevap verme gayretleri ile bozulmaktadır.³⁴ Cemâat-i Teblîğ'e yöneltilen eleştiriler modern çağda ortaya çıkan hemen bütün kitlesel İslâmî hareketlerin tartıştığı konulardadır. Söz konusu eleştirileri dinî tasavvur, davet metodu ve siyaset başlıkları altında toplayabiliriz. Öte yandan, hareketin yapısı ve etkilerinin mensuplarına ve içinde buldukları topluma yansımaları açısından yöneltilen birtakım eleştirileri de ayrı bir başlık olarak ele almak gerekmektedir.

1. Dinî tasavvuruna yönelik eleştiriler

Cemâat-i Teblîğ'e karşı dini tasavvur ve yaşayış yönünden eleştiriler daha ziyade Birelvîler ve Selefî/Vehhabîler tarafından yapılmaktadır.³⁵ Aslında aralarında büyük farklılıklar olan bu iki grup, Cemâat-i Teblîğ hareketini şirk içinde görmektedir. Birelviyye hareketi, kendisini Ehl-i Sünnet ekolünün yegâne temsilcisi olarak görmektedir.³⁶ Birelvî ekolünün kurucusu Ahmed Rıza Han'ın³⁷ Diyobendî medresesi çevreleriyle

33 Jassim Taqui, *Politicizing the Tablighi Jamaat*, www.webonthenet.com/Articles/2.htm, 15.11.2001.

34 Bu şekilde tartışmalar için bkz. iviews.com. Syed Mohamed Al-Bukhary, *The Work and Position of Tablighi Jamaat: A Response*, www.leb.net/pipermail/lexington-net/htm, 21.2.2000.

35 Bu eleştirileri Birelvî ve Selefî/Vehhabî hareketlerine atfederek bir genelleme yapmamızın sebebi, Pakistan toplumunda yaşadığımız dört yıl zarfında söz konusu grupların mensuplarının genelde Cemâat-i Teblîğ'e yönelik eleştirilerinde hemfikir olmalarından dolayıdır. Ayrıca, www.raza.co.za/ internet sitesi Birelvî cemaatinin görüşlerini anlatan ve propagandasını yapan bir sitedir. Diğer taraftan Vehhabîler dediğimiz kimselere gelince, onlar Muhammed b. Abdülvehhâb'ın "*Kitabü't-Tevhîd*" ve "*Kurretü 'Uyûnî'l-Muvahhidîn fi Tahkik ve Da'veti'l-Muvahhidîn*" adlı eserine istinaden Cemâat-i Teblîğ'i eleştirirler.

36 Birelvîler kendilerini Ehl-i Sünnet'in gerçek savunucuları ve fırka-i nâciye görürler. Kendilerinin dışında kalan İslami grupları ve hareketleri fırka-i dâlle olarak nitelerler. Bkz. Sawad al-A'zam - Fırqat an-Najıyya the Majority Group - The Group of Salvation Courtesy: Ahle Sunnat Wal Jamaat (South London) <http://www.raza.co.za/21.18.htm>.

37 Ahmed Rıza Han ve hareketiyle ilgili birçok akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların başlıcaları arasında özellikle Usha Saanpaal tarafından kaleme alınan *Ahmed Raza and the*

çatışmasının temelinde de bu hareketin Ehl-i Sünnet kavramını sahiplenmesi yatmaktadır. Bu ihtilaf neticesinde Hint alt kıtasındaki Sünni müslümanların XIX. yüzyıldan beri Birelvîler ve Diyobendîler şeklinde iki büyük gruba ayrıldığı söylenebilir. Bununla birlikte Pakistan Devlet Başkanı General Pervez Müşerref'in de bir konuşmasında belirttiği gibi, Birelvî-Diyobendî çekişmesi uzun yıllardan beri devam etmekteyse de, Şif-Sünnî çatışmaları gibi kanlı terör eylemlerine dönüşmemiştir.³⁸

Birelvî ve Diyobendî tartışmasının XIX. yüzyılın ortalarındaki başlıca mevzuları "Peygamber (s.a.v.) gâibi bilir mi, kabir ziyareti caiz mi, evliyanın kerametleri öldükten sonra sona erer mi, Allah'ın yalan söylemesi caiz midir?" gibi konulardır.³⁹ Söz konusu tartışma noktaları aslında İslâm tarihinde daha erken dönemlerde de ele alınmış ve özellikle modern dönem öncesi ortaya çıkan ihya hareketleri tarafından da tartışılmıştır. Nitekim farklı bir coğrafya ve toplum içinde ortaya çıkan Vehhâbî hareketinin iddiaları bir ölçüde bu konularla ilgiliydi.⁴⁰

Birelvîler'in Cemâat-i Tebliğ'e karşı sert eleştirileri aslında bu hareketin kendi görüşlerini ve özellikle hassas olduğu tartışma noktalarını paylaşmayan bütün gruplara ve özellikle de Diyobendîler'e karşı geliştirdiği muhalefetin bir parçasıdır. Nitekim Muhammed İlyas'ın şahsından ziyade Diyobendî geleneği içinde aldığı eğitimin ve Diyobendîler'le arasındaki hoca-talebe ilişkisinin Birelvî eleştirilerine konu olması bunu göstermektedir. Muhammed İlyas'ın babası İsmail'in Diyobendî ekolüne yakınlığının ötesinde, kendisinin de Diyobendî geleneğine bağlı bir medreseye devam etmiş olması, bu geleneğin önde gelen âlimlerinden⁴¹ Ahmed Reşid Gangoî ile Şeyhü'l-Hind Mahmud Hasan'dan ders alması ve hatta onlar tarafından desteklenmesi, Birelvîler'in Diyobendîler'e karşı sürdürdüğü mücadelenin Muhammed İlyas ve cemaatine de yansımaya sebep olmuştur.

Ahle-Sunnat Wa Jamaat Movement (1921-1947), (Oxford University Press, New Delhi) adlı eseri burada zikredilmelidir.

38 *Pakistan Associate Press of News Summary* 10- 03-2001.

39 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Ahmed Abdülkadir el-Mevlevî, *el-Cemaatü't-Tebliğiyeh, el-Câmiatü'l-Arabiyyeh, Kelânad el Hind*, ss. 5-16; "The Tableeghi jamaat In Relation To World Islamic Movements" *In Defence of the Ahle Sunnat Wal Jamaat*, www.raza.co.za/, 02 01 2002.

40 Muhammed b. Abdülvehhab, *Kurretü 'Ujuni'l-Muvahhidin, Ensârü's-Sünneti'l-Muhammediyye*, Lahor, s. 15.

41 Bu dönemde Diyobendî hareketinin önde gelenleri hakkında bkz. M. Ashraf Ali Thanawi, *Deed and Retribution An Islamic Approach to the Question*, (Cezâul A'mâl), (trans. Yusuf Talal Ali), Ashraf Academy, Jamia Ashrafia, Lahore, ts., s. 120.

Birelvî hareketi, aralarında Eşref Ali Tehânevî gibi İslâm dünyasında tanınmış alimlerin de bulunduğu birçok Diyobendî önderini tekfir etmektedir. Söz konusu kişiler arasında Muhammed İlyas'ın müşşidi Gangohî de bulunmaktadır.⁴² Aslında Ahmed Rıza Han Birelvî, Diyobendî âlimlerinden birçok kişiyi⁴³ tekfir ettiği halde, Muhammed İlyas'ı ve babasını tekfir etmemiştir.⁴⁴ Fakat sonraki Birelvîler arasında, Muhammed İlyas'ı ve cemaatini kâfir ilan edenlerin sayısı hiç de az değildir. Hatta bazı Birelvîler Cemâat-i Tebliğ'in İngiliz yönetimi altında kurulmuş bir hareket ve İslâm'ın inkişafının engellenmesi için kullanılan bir alet olduğunu iddia etmekte ve bu yargılarına dayanarak bu hareketin mensularına selam verilmemesi ve arkalarında namaz kılınmaması gerektiğini öne sürmektedir.⁴⁵ Bu nedenle Birelvîler uzun bir süredir Cemâat-i Tebliğ mensuplarının kendi gruplarına bağlı camilerde faaliyetlerine izin vermemekte; cemaatin "teşkil" organizatörleri de Birelvî mescitlerine tebliğçi göndermemektedir.

Birelvî hareketine mensup bazı kişiler tarafından Muhammed İlyas'a bazı görüş ve eserler atfedilmekte ve bunlar eleştirilerin odağı haline getirilmekle beraber, söz konusu görüş ve eserlerin Cemâat-i Tebliğ'in kurucusuyla bir ilgisi bulunmamaktadır. Meselâ: "Siz insanlık için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz" mealindeki âyeti Muhammed İlyas'ın, kendi rüyasına dayanarak, "Ben insanlara Peygamber olarak gönderildim." şeklinde yorumladığı iddiası, bu yorumun kaynağı olarak gösterilen yerlerde

42 Birelvîler'in Muhammed İlyas'ın müşşidi olan Gangohî'yi tekfir etmelerinin sebebi, onun *Fetevâ Râside*'deki (I, 12) şu görüşüdür: "Rahmeten li'l-âlemîn" lafzının sadece Rasûlullah'a (s.a.v.) özel bir kullanımı yoktur. Diğer Peygamberler, veliler ve büyük alimler de alemlere rahmet olmaya sebep oldukları için onlar hakkında da kullanılması câizdir. Ancak Rasûlullah onların hepsinin en yükseğidir." Birelvîler'e göre "Rahmeten li'l-âlemîn" lafzı sadece Rasûlullah içindir. M. F. Khan, *Imam Ahmed Raza Khan Al-Qaderi*, www.sunnah.org/articles/Imam_raza_ahmed_khan.htm

43 Ahmed Rıza Han'ın tekfir fetvası çıkardığı kimseler arasında Diyobend ulemasından A. Raşid Gangohî, Eşref Ali Tehânevî, Halil Ahmed Ambetvî, Kasım Nanovî gibi isimler vardır. Rıza Han onları eserlerinde Peygamber'e (s.a.v.) hakaret ettikleri gerekçesiyle tekfir etmiştir. Oysa ki, Tehânevî onun hakkında "Kalbimde Ahmed Rıza Han'a büyük saygı var. O bize kâfirler diyor, fakat bunu ancak Peygamber (s.a.v.)'e sevgisinden dolayı söylüyor, başka bir sebepten dolayı değil." demekte ve Diyobendî ekolünün hoşgörüsünü yansıtmaktadır. Khan, *a.g.m.*

44 Ahmed Rıza, Muhammed İsmail hakkında şöyle demektedir: "Ulema bu kişiyi kâfir olarak damgalamadı, bundan dolayı bir kimse dikkatli olmak zorundadır. Mevlânâ İsmail Dehlevî'nin küfrü hakkında hiçbir açıklama yapmayız. Sadece Peygamber Efendimiz Ehli Kibleyi tekfirnden bizi sakındırdığı için." *Tamheed-e-Imaan*, s. 42-43.

45 "The Tableeghi Jamaat In Relation To World Islamic Movements" *In Defence of the Ahle Sunnat Wal Jamaat*, www.raza.co.za/.

bulunmamaktadır.⁴⁶ Keza Birelvîler'in internet sitesinde yeralan Cemâat-i Tebliğ mensuplarının kendilerinden olmayan bütün müslümanları günah ve cürüm içinde bulunmakla itham ettiklerine dair iddiayı⁴⁷ bu cemaatin çalışmalarını gözleyen bir araştırmacının tasdik etmesi mümkün olmadığı gibi, iddiaya kaynak olarak gösterilen Muhammed Zekeriyâ Kandehevî'ye ait eserde de bu veya benzeri bir görüşe rastlanmamıştır.⁴⁸

Birelvîler'in Cemâat-i Tebliğ'in Vehhâbilîğin bir kolu olduğuna yönelik eleştirilerinin ise başlıca iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi, Birelvîler kendi görüşlerini taşımayan hemen her Sünnî hareketi Vehhâbilîlikle itham etmektedir. Diğeri ise Cemâat-i Tebliğ'in Arap dünyasında taraftar bulması ve bu kişilerin Hind insanından farklı tavır ve davranışlarının neredeyse bütün Araplar'ı Vehhâbî olarak kabul eden Birelvîler tarafından Vehhâbilîk olarak yorumlanmasıdır.

Birelvîler'in zıt kutbunu oluşturan selefî hareketin gerek Ortadoğu kökenli Vehhâbî kolunun gerekse Hindistan'da ortaya çıkan Ehl-i Hadis grubunun Cemâat-i Tebliğ'e yönelttikleri eleştiriler, Birelvîler'in yönelttiği eleştirilerle hemen aynı konular hakkında; fakat Birelvîlerin görüşlerine tamamen zıttır. Vehhâbî ve Ehl-i Hadis hareketlerine mensup bir çok kişi Cemâat-i Tebliğ'in hadis, tasavvuf ve bidatler konularındaki tavırlarını, daha doğrusu tavırsızlığını eleştirmekte, hatta bazıları bu hareket mensuplarını şirke dalmış olarak kabul etmektedir.⁴⁹ Selefî hareket mensuplarından el-Hasîn'in ifade ettiği üzere, dâiler arasından duygu ve heyecana kapılıp abartılı ifadelere başvuran ve bu arada insanlara hurafeler anlatan kişiler çıkabilmektedir. Bununla birlikte onun cemaat mensuplarının temel referanslarından olan *Hayâtü's-Sahâbe* ve *Tebliğî Nisâb*⁵⁰ adlı eserlerin yazarı Muhammed Zekeriyâ Kandehevî modern dönemde ilmi kişiliği ve eserleri ile İslâm dünyası çapında kabul görmüş az sayıdaki

46 Bkz. Nu'mânî, *Melfûzât-ı Hadretî Muhammed İlyas*, s. 51.

47 Question: Who are These Deobandi/ Wahabi People and What is the Tablighi Jamaat? www.Raza.Co.Za/802.htm

48 bkz. Mohammad Zakariyya Kandahlawi, "Six Fundamentals," *Teachings of Islam*, Ishaat-i Islam, New Delhi, ts.

49 Abu Abdurr-Rahmaan Muqbil Bin Haadi Al-Waadi'ee, *Jamaa'at ut-Tableegh Al-Makhraj Min-al-Fitnah*, Univerisity of Essex Islamic Society, London; Sa'd el-Hasîn, "Re'yun Âhar fî Cemâati't-Tebliğ", a.g.e., Bahreyn 1985, s. 12-14. el-Hasîn eleştirilerinde biraz daha itidallidir. Aslında onun eleştirilerini Cemâat-i Tebliğ'den çok genelde mezheplere yönelik eleştiriler olarak kabul etmek gerekir.

50 Tebliğcilerin en fazla okudukları bu eser, Hayri Demirci ve Arif Dad (Gülistan Neşriyat) tarafından *Amellerin Faziletleri* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

hadis aliminden birisidir.⁵¹ *Hayâtü's-Sahâbe* ve Tebliği Nisâb'ın fikhî ya da itikadî eserler olmayıp, müslümanları salih amel işlemeye teşvik eden konular içermelerinin yanısıra, bir çok cemâat mensubunun asırlarca İslâm dünyasında en çok kabul görmüş hadis eserlerinden biri olan Nevevî'nin *Riyâzü's-Sâlihîn*'ini okumaları Hasîn'in ve selefî hareketin tenkitlerini haksız çıkarmaktadır. Bununla beraber, harekete bağlı olarak faaliyet gösteren tebliğcilerin büyük çoğunluğunun hadisin sıhhat durumunu temyiz edecek durumda olmadığı da bir gerçektir.

Gerek Birelvîler'in gerekse Selefî hareketin çeşitli kollarının Cemâat-i Tebliğ'in dinî tasavvur ve görüşleri hakkındaki eleştirilerinin bu hareketin gelişimine ciddi anlamda olumsuz bir etki yaptığı söylenemez. Zira Hindistan alt kıtasında modernleşme sürecinden önce başlayan ve bu süreçle hızlanan hadis, tasavvuf ve bidatlere dair artık sembolik anlamlar kazanmış tartışmalar ve gruplaşmalar arasında Cemâat-i Tebliğ bir taraf olmama yolunu tercih etmiş ve bu ilkesini günümüze kadar büyük ölçüde sürdürmeyi başarmıştır. Hareketin liderleri İslâmî ilimlerde mütehassıs ve söz konusu tartışma konularında şahsî tercihlere sahip olmalarına rağmen, hareket mensuplarına yönelik yazdıkları eserlerde bu tartışmalara girmeme yolunu benimsemişlerdir. Nitekim hareket mensuplarının en önemli başvuru eserlerinden olan Muhammed İlyas'ın *Çeh Bat'ai*⁵² ve Muhammed Zekeriyâ'nın *Fezâil-i A'mâl* adlı eserlerinde hareketin temelini teşkil eden altı prensip dışında fikhî tartışmalara yer verilmemektedir.

Cemâat-i Tebliğ kendisine yöneltilen bu tartışma ve çekişmelerden uzak durup bağımsız olduğunu⁵³ ispatlayabilmek için, hareketlerine “müslüman” sıfatı⁵⁴ dışında Tebliğî Cemâat, Tebliğî Tahrîk, Tahrîk-i İmân, Davet Cemâati, Dinî Davet, Çantalılar Cemâati gibi isimlerin konulmasını tasvip etmemiş, yaptıkları çalışmaya mutlaka bir isim verilecekse bunun “İman Sıkneh Cemâat” (İman Öğrenme Cemâati) olması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁵

51 Bkz. Mehmet Özşenel, “Kandehlevî Muhammed Zekeriyâ”, *DİA*, XXIV, 298-299.

52 Bazı araştırmacılar Muhammed İlyas'ın hiç yazılı eser vermediğini ileri sürmüşler ve bu eseri Muhammed Zekeriyâ'ya atfetmişlerdir. Mumtaz Ahmad, *a.g.m.* Kanaatimizce bu kitapçık Muhammed İlyas tarafından yazılmıştır, ancak M. Zekeriyâ'dan da bazı ilaveler alınarak genişletilmiştir.

53 Barbara Metcalf, *a.g.m.*

54 Cemaat tebliğcileri sık sık “(İnsanları) Allah'a çağıran, iyi iş yapan ve ‘Ben Müslümanlardanım’ diyenden kimin sözü daha güzeldir?” (Fussilet, 41:33) âyetini okurlar.

55 Auwal, *a.g.m.*. Cemâat'in ileri gelenlerinden Arif Dad, 1991'de bir sohbet esnasında, yaptıkları dini davet çalışmasına o güne kadar 12 isim verildiğini, ancak kendilerinin İslâm isminden başka hiçbir ismi tasvip etmediklerini söylemişti.

2. Eğitim ve Davet Metoduna Yönelik Eleştiriler

Cemâat-i Tebliğ'in davet metodu çağdaşı olan diğer hareketlerden hayli farklıdır. Cemaat insanlar arasındaki etkileşimin esas olduğunu kabul eder. Tebliğ, iki ruh arasındaki iletişim vasıtasıyla olmalıdır⁵⁶, bu sebeple hareket mensupları yazılı, sözlü ve görsel iletişim vasıtalarını kullanmaz. Tebliğde bulunmak isteyen kişiler önce cemaatin bir merkezine getirilir ve farklı konumlardaki kişilerden oluşan 10-12 kişilik gruplar halinde önceden planlanan mescitlere altı tebliğ esasını anlatmaları için gönderilirler. Gidilen mekânda üç gün ikamet edilerek, çeşitli davet ve tebliğ faaliyetlerinde bulunulur. Tebliğ çalışmaları süresince herkes farzları, sünnetleri ve birçok nafîle ibadeti yerine getirir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mütevazı olma, insanlara saygılı olma, yeme-içme, konuşma, yatma-kalkma gibi manevi hayata dair sünnetlerine sıkıca riayet edilerek söz-amel ve ilim-amel mutabakatının tam olarak sağlanmasına çalışılır. Katılımcı ne kadar uzun süre başkalarına tebliğde bulunursa, kendi nefsinde ilim-söz-amel mutabakatını sağlamayı ve dindarlaşmayı o kadar büyük ihtimalle sağlar.⁵⁷ Tebliğciler cemaat "bozorg"larınca hazırlanan tebliğ programlarını uygularlar. Buna göre, belli namazlardan sonra konuşma yaparlar ve belli namazlardan sonra talim, geşt gibi faaliyetlerini gerçekleştirirler. Katılımcıların bütün masraflarının kendilerine ait olması esastır.

Cemâat-i Tebliğ, eğitim ve davet metodu açısından daha ilk ortaya çıktığı günlerde eleştirilmiştir. Ancak bu eleştiriler Birelvî ya da Selefi gruplardan değil, Muhammed İlyas'ın yakın çevresi ve cemaatin ilk öncü simalarından gelmiştir. Söz konusu eleştirilerin nirengi noktasını tebliğ vazifesini üstlenecek kişilerin avam tabakasından olmaları teşkil etmekteydi. Zira Hindistan müslümanlarının geleneklerinde dinin eğitim ve öğretimi ile dine davet faaliyeti yalnız medreselerden mezun olmuş ve mevlânâ sıfatını almış din âlimlerinin görevi olarak kabul ediliyordu. Cemâat-i Tebliğ hareketinin en önemli özelliğini teşkil eden, her müslümanın gönüllü olarak tebliğ faaliyetinde bulunması, titizlikle birbirlerinden ayrılmış sınıflar ve toplumsal mevkilerin hakimiyetindeki toplum yapısını bir anlamda altüst etmeye sebep olacaktı. Her müslümanın tebliğ faaliyetinde bulunması müslüman toplumun en imtiyazlı sınıfını oluşturan

56 Jassim Taqui, a.g.m.

57 Fikret Efe, *Impact of Preaching on the Religiosity of Preachers* (Yüksek Lisans Tezi), University of the Punjab, Lahore 1991, s. 124.

mevlânâların görevine bir açıdan talip olmak demektir. Cemâat-i Tebliğ'e bugün de İslâmî tebliğ gibi hassas bir sorumluluğu eğitimsiz ve sıradan insanlara yüklemesinden dolayı eleştiriler yöneltilmektedir. Ancak cemaate bu açıdan yöneltilen eleştiriler tebliğ faaliyetinin bir diğer boyutunu görememektedir. Zira bu faaliyetlerde eğitilmek istenen başlıca kişi tebliğe muhatab olan değil, tebliğ yapan şahıstır. Nitekim bütün gönüllü olarak rol üstlenmelerde, propagandalarda ve davet faaliyetlerinde tebliğci (propagandist) dinleyicilerinden daha fazla etkilenir.⁵⁸ Yazılı, sözlü ve görsel medyayı hiç kullanmamak esas olup hareketin ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar uygulanan metotlarının hiç değişmemesi⁵⁹ ve teknolojik yeniliklerden oldukça az yararlanması⁶⁰ gibi eleştirilerin isabetli olduklarını inkâr etmek mümkün değildir. Fakat asıl bilgilendirmek ve eğitilmek istenen kişilerin tebliğcilerin kendileri olması gerçeği karşısında, söz konusu eleştiriler etkilerini yitirmektedir. Zira davet metodundaki mezkur eksiklikler tebliğ yapan ve bu suretle kendisini eğiten kişi üzerinde olumsuz bir etki bırakmamakta, tam tersine tebliğin sadece yüz yüze yapılmasındaki ısrar, tebliğcinin kişisel gelişimine katkıda bulunmaktadır.

Cemaat bozorgları hevesle ve heyecanla tebliğ görevini üstlenmiş kimselerin gerçek ve geleneksel anlamda dâiler olmadıklarını bilmekle birlikte, onları onurlandırmak için dâiler olarak adlandırmaktadır. Hatta bu yüzden "arkadaşlarına her fırsatta onların hâlâ öğrenci olduklarını kavratmaya çalışmak"⁶¹ grup emirinin temel sorumluluklarından biri haline almıştır. Katıldığımız tebliğ turları esnasında, özellikle yeni iştirak eden tebliğciler arasında kendilerini dinletme hırsına kapılarak bozorgların çizdiği planın dışına çıkan kişilerin bulunduğunu gözlemledik. 1958 yılındaki içtimalarına katılan Muhammed Ebû Zehra'nın da aynı bu problemi teşhis ettiği anlaşılmaktadır. Cemâat-i Tebliğ'in mensupları arasında Kur'an ve Sünnet'i çok iyi bilen kişiler olduğu gibi, sadece İslâm'ın temel bilgilerine sahip olanların da bulunduğunu belirten Zehra, bu kimselerin bazen uzmanlık gerektiren konularda doğru olmayan şeyleri de anlattıklarını ve bu problemi aşmak için İslâmî ilimlerde gerekli eğitime sahip kimselerin

58 Fikret Efe, *a.g.e.*, s. 124. A. C., Elms, "Influence of Fantasy Ability on Attitude Change Through Role Playing", *Journal of Personal Social Psychology*, n.4, 1966, s. 33-43.

59 M. Manazir Ahsan, *a.g.m.*

60 Biz burada cemaat mensupları modern teknik araç-gereçlere karşıdır, demek istemiyoruz. Bizim vurgulamak istediğimiz, cemaatin modern kitle iletişim aletlerinden dinin tebliği hususunda oldukça az yararlandığıdır. Örneğin, ezan hoparlörle okunmaz, ama hoparlör teşkilatı vaazlarda kullanılır.

61 Muhammed İlyas, *a.g.e.*, s. 68.

bu faaliyetlerde onlarla beraber olması ve onların yanlışlarını düzeltmesi gerektiğini söylemiştir.⁶² Muhammed İlyas daha tebliğ hareketinin başında bu tür eksikliklerin ortaya çıkacağını öngördüğünden, başlatmış olduğu harekete zamanının ulemasının destek vermesini istemişti.⁶³ Yapılan bu tür tenkitler dikkate alınarak bir müddet sonra teşküller (gruplar halinde tebliğ turları) düzenlenirken grup üyeleri farklı bilgi, görgü, kültür ve eğitim seviyesinden insanlardan oluşturulmaya başlanmıştır. Böylece grup içi etkileşimin en üst düzeyde gerçekleştirilmesine gayret gösterilmiştir. Ayrıca, dâilerin "ilm-i fezâil" diye adlandırılan ve daha iyi bir İslâmî hayata teşvik eden söylem ve literatürün dışına çıkararak "ilm-i mesâil" dedikleri ihtilafî fikhî konulara girmeleri yasaklanmıştır⁶⁴ ve bu suretle söz konusu eleştiriler hayli azalmıştır.

3. Siyasi Tavırlarına Yönelik Eleştiriler

Tebliğ hareketinin siyasi tutumu ortaya çıktığı ilk yıllarından itibaren eleştiri konusu olmuştur. Ancak o yıllarda bölgedeki İngiliz yönetimi siyasetle dini ıslah hareketinin birlikte yürütülmesine elverişli değildi. Ayrıca, Birzâde'nin belirttiği üzere, Muhammed İlyas diğer müslüman grupların siyasetle uğraşmalarına karşı olmadığı gibi, bu boşluğu doldurarak İngiliz sömürgecilerine karşı siyasi mücadele vermeleri sebebiyle sömürgecilerin dikkatlerini kendi faaliyetlerinden uzak tutmalarına vesile oldukları için kendilerine minnetlerini arz etmiştir.⁶⁵

Tebliğ hareketi günümüzde halk iradesinin temsil edildiği siyasete, müslümanların siyasetle uğraşmasına ya da seçim zamanlarında üyelerinin bir partiye oy vermelerine karşı değildir. Nitekim gerek Pakistan'da ve gerekse Türkiye'de bazı cemaat üyeleriyle yapmış olduğumuz söyleşilerde oy kullandıklarını ifade etmişlerdir. Cemaat, Afganistan'daki Taliban yönetimini tasvip etmediği gibi, siyasi bir parti haline dönüşen ve siyaset sahasındaki başarılarla İslâm'a hizmet etmeyi hedefleyen⁶⁶ Cemâat-i İslâmî'ye karşı en azından onların faaliyetlerinden uzak durmak suretiyle tavır koymuştur.

62 Muhammed Ebû Zehra, *ed-Da'ue ile'l-İslâm*, Darü'l-Fikri'l-'Arabî, Kuveyt, ts., s. 130-31.

63 M. Anwarul Haq, *The Faith Movement of Mawlana Ilyas*, George Allen and Unwin Ltd., London 1972, s. 197-198.

64 Sa'd el-Hasîn, *a.g.e.*, s. 9.

65 Abdülhâlik Birzâde, *a.g.e.*, s. 129; Nu'mânî, *a.g.e.*, s. 140-141.

66 Ebû'l-Alâ Mevdûdî, *İslâmî Hareketin Ahlâkî Yapısı* (çev. Hakan Bayrak), İnkılab Yayınları, İstanbul 1986, s. 9.

Geçmişte ve günümüzde Cemâat-i Tebliğ'in apolitik bir hareket olduğu genel kabul görmekle birlikte, son zamanlarda geleneksel çizgisinden ayrılarak siyasete meylettğini ileri süren yazarlar da çıkmıştır. Pakistan'daki son siyasi entrikalarda rol alan bazı şahsiyetlerin bu harekete yakın kimseler olarak adları zikredilmektedir.⁶⁷

Her sınıftan insana açık bir hareket olduğu için hemen her kesimden, bu arada siyasilerden Pakistan eski devletbaşkanı Ziyâülhak ve birçok emekli general dahil, Hind alt kıtası müslümanlarının önemli simaları Raiwind'deki yıllık genel içtimalarına katılmıştır. Cemaat aralarına katılmak isteyen kişileri fazla incelemeden hemen kabul eden bir politikaya sahiptir. Müntesiplerinin kimlik kayıtları sadece tebliğ faaliyetleri esnasında başlarına bir şey gelmesi durumunda yetkililere bilgi vermek için yapılıdır. Bürokratik formalite az olduğu için adları bu hareket içinde zikredilen kimselerin hangi konumda olduklarını bilmek zordur. Tebliğ faaliyetlerinde sıradan halk öylesine merkezî bir konumdadır ki, bu hareketi bireysel olarak kişi veya kişilerin temsil etmesi muhtemel değildir. Bununla birlikte, siyasi çevrelerin cemaatin gücünden istifade etmeye çalıştıkları artık aşikârdır. Cemaatin bu gibi istisamlara karşı yakın dönemde geliştirdiği ciddi bir yeni önlem bulunmamaktadır. Fakat cemaatin geleneksel olarak siyasetten uzak durma tavrı ile meşhur olmaları, bazı mensuplarının bu tavra muhalif kimi davranış ve uygulamaları muhtemel zararları büyük ölçüde önlemektedir.

4. Toplum-İnsan İlişkileri Yönünden Eleştiriler

Hindistan gibi kast sisteminin hâlâ uygulandığı bir toplumda⁶⁸ sıradan insanları İslâmî bir harekete hem de dini öğreten bir konuma yükselterek çağırmak sosyal hayatın da kökten değiştirilmesi anlamına geliyordu. Toplumun her kesim ve sınıfından insanları sosyo-dinî bir harekete katılmaya ve tebliğ görevine çağırmak geçmişte olduğu gibi günümüzde de mevcut sınıf yapısına bir meydan okuma olarak anlaşılmaktadır. Hinduizm ile sıkı ilişkisi olan kast sistemi, Pakistanlı ve Bangladeşli müslümanlara onların Hindular'la uzun süreli etkileşimleri sonucunda geçmiştir.⁶⁹ Bu ülkelerde kast'a bağlı ayrımcılıklar hukuken hiç bir zaman müslümanlar için kabul edilmemiş olsa da, kastın pratikteki varlığı

67 Muntaz Ahmad, *a.g.m.*; B. Raman, *a.g.m.*

68 Paul B. Horton, Chester L. Hunt, *Sociology*, McGraw-Hill Com., 1984, s. 369.

69 M. Iqbal Chaudhry, *a.g.e.*, s. 292-294.

hâlâ devam etmekte⁷⁰ ve birçok bölgede Seyyidler, Racputlar, Patanlar, Mogollar vb. gibi sınıflar hâlâ toplumun en yüksek tabakasını teşkil etmektedir.

Tebliğ hareketi ilk ortaya çıktığında en büyük tepkinin kast sisteminin müslümanlar arasındaki en yüksek tabakasını oluşturan ulema sınıfından gelmesi, onların toplumdaki kast işbölümünü devam ettirmeyi istemeleri şeklinde yorumlanır.⁷¹ Cemâat-i Tebliğ'in uyguladığı, halkın halkı eğitmesi anlamına gelen bir davet ve eğitim anlayışı, bu işbölümünü tehlikeye sokarak ulemanın güç ve prestijlerinin sarsılmasına sebep olabilirdi.

Tebliğ hareketinin eskiden en büyük tenkitçileri mevlânâlar iken günümüzde onların yerini yeni üst kast sınıfı olan siyasiler ve burjuva almıştır. Nitekim Cemâat-i Tebliğ'i fundamentalizmle suçlayan çevrelerin⁷² mevcut sınıf yapısını devam ettirmek isteyen gruplardan oluşması, bu karşı çıkışlarının altında yatan gerçek sebeplere işaret etmektedir. Cemaatin toplumda oynadığı rol ve fonksiyon bu çevrelerce sürekli küçümsemiştir.

Tebliğ katılımcılarına yöneltilen belki en ciddi eleştiri erkeklerin, özellikle davet turları sırasında ailelerini ihmal etmeleri suretiyle onlara kötü muamelede bulunmaları ve kendi işlerine ilgisiz kalmaları yönündedir.⁷³ Benzer problemler henüz Muhammed İlyas hayattayken ortaya çıkmış olmalı ki, Nûh'taki ilk toplantıda alınan "kadınların tecrid edilmesi" kararından vazgeçilmiş ve onların da tebliğde erkeklere benzer davranış modellerini takip etmeleri teşvik edilmişti.⁷⁴ Haliyle tebliğ hareketinin kadınlar arasında faaliyet göstermediği iddiası⁷⁵ gerçeği yansıtmamaktadır. Ancak kadınlar arasındaki tebliğ faaliyetlerinin erkekler kadar yaygın olmadığı da bir diğer gerçektir. Cemaatin önde gelenleri kadınların tebliğ faaliyetlerinde bulunabilmeleri için erkeklerin çocukların bakımını sağlamlarının gereği üzerinde durmakta ve konuşmalarında kadınların görevlerinin çocuk doğurmakla sınırlı olmayıp tebliğ görevinin çocuk bakımı kadar önemli olduğunu sürekli gündeme getirmektedirler. Eşleriyle

70 A.g.e., s. 293.

71 A.g.y.

72 Bkz. Barbara Metcalf, a.g.m.

73 A.g.y.

74 S. Abdus Shakur Tirmizi, *Davet-o-Tebliğ ki Şeri'a Haysiyet*, İdare-i İslâmiyyât, Lahor 1981, s. 105.

75 M. Manazir Ahsan, a.g.m.

tebliğ turlarına çıkan bazı tebliğcilerin anlattıklarına göre, kadınlar bu konuda erkeklerden daha isteklidirler. Bu durum yukarıdaki eleştirinin tam tersi bir başka eleştiriyi gündeme getirmiştir. Günümüzde bazı gruplar Cemâat-i Tebliğ'i kadın-erkek ilişkileriyle ilgili geleneksel rol ve statü kalıplarını yıktıkları gerekçesiyle suçlamaktadırlar.⁷⁶

Sonuç

Hind alt kıtasının İngilizler tarafından işgali XX. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, ardından hilâfetin ilgası ve Hind müslümanları arasında Hindu ve Batılı düşünce ve yaşam tarzını benimseme eğilimlerinin başgöstermesi Cemâat-i Tebliğ ve diğer birçok dinî hareketin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Döneminin sosyal, kültürel ve siyasi konjonktürü Muhammed İlyas'ı ve cemaatini apolitik, kısmen de tasavvufî bir öğretiyeye yöneltmiştir.

Müslümanların giriştikleri siyasi ve silahlı mücadelelerin sürekli aleyhlerine gelişmesi, Muhammed İlyas'ın 1920'li yıllarda başlattığı tebliğ hareketine verilen desteği artırarak, 1930'lu yıllarda bugün "Cemâat-i Tebliğ" diye bilinen sivil toplum kuruluşunda etkili olmuştur. Hareketin davet ve eğitim metodu önce çok sayıda medrese kurarak genç nesilleri buralarda eğitmek iken, daha sonraki yıllarda dinin öğretilmesinde hedef kitle olarak ergin yaştakiler belirlenmiş ve bu doğrultuda planlı sosyodinî bir halk hareketi tercih edilmiştir.

Cemâat-i Tebliğ'e ve özellikle kurucusunun ilk tebliğ hareketine ilk ortaya çıktığı günden itibaren muhtelif konularda çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. Bu eleştirilerin çok büyük bir kısmı, cemaatin mesajında yer almayan ve mensuplarının taraftar olmadığı, fakat çağdaşı olan dinî hareketler tarafından hararetle tartışılan mevzular hakkındaydı. Başlattığı hareketi her türlü spekülasyondan uzak tutmak ve yeni bölünmelere sebep olmamak isteyen Muhammed İlyas ve taraftarları, kendilerine yöneltilen eleştirilere o zaman cevap vermedikleri gibi, bugün de aynı geleneği sürdürmektedirler. Onların bu tavrı haklarındaki spekülasyonların belli oranda yaygınlık kazanmasına yol açmıştır. Hint alt kıtasında geniş bir katılımcı yelpazesine sahip olan bu hareket hakkında bilgi elde etme yollarının çok sınırlı olması bunların tebliğ politikaları gereği yazılı ve görsel iletişim vasıtalarına iltifat etmemeleri cemaat hakkındaki iddiaların üçüncü şahıslar tarafından tahkik edilmesini engellemektedir.

76 Barbara Metcalf, *a.g.m.*

Hareketin İslâm'ın tebliğinde uyguladığı davet metoduyla ilgili eleştiriler ise gün geçtikçe daha fazla seslendirilmektedir. Hızla büyüyerek çeşitli uluslardan ve farklı kültürlerden çok sayıda üyeye sahip olan bu hareketin ilk ortaya çıktığı günlerdeki Hint alt kıtası kültürünün dinî, tarihî ve felsefî izlerini taşıyan söylem ve davet metodu ciddi bir eleştiri konusudur. Cemaat, gittiği yerlere Hint alt kıtası müslüman kültür ve değerlerini taşıdığı halde, sanki oralara İslâm'ın özünü taşıyormuşçasına bir tutum sergilemektedir. Pakistan toplumunda da Amerikan toplumunda da hemen hemen aynı davet yöntem ve tekniklerini uygulamaktadır ki, bunun ne derece işlevsel olduğu tartışmalıdır.